

УДК 821.111(73). 0'06*Спен

Щербина Марина
(Дніпродзержинськ)

Алегоричне зображення елизаветинської доби в «Пастушому календарі» Едмунда Спенсера

Аналізуючи «Пастуший календар» як алегоричну поему, автор статті показує, що твір Едмунда Спенсера корелюється з соціокультурним контекстом елизаветинської Англії. Численні алюзії й відверті натяки на певні історичні події, політичні реалії та соціальні колізії того часу прояснюють ставлення Е.Спенсера до гостроактуальної проблематики, яка хвилювала його сучасників, і водночас сприяють більш повному розумінню цього пасторального твору.

Ключові слова: алегорія, еклога, міф, пасторальна традиція, коментатор, персоніфікація, пастораль, притча.

Едмунд Спенсер – один із найяскравіших представників англійського Ренесансу, біографія і творчість якого відбивають найсуттєвіші риси цієї складної і щедрої на художні здобутки епохи. «До цього джерела [творчості Спенсера – М.Щ.], – писав Ричард Олдінгтон як укладач антології англійської поезії, – припадали всі: від Шекспіра до Мільтона й Драйдена, від Кольриджа, Вордсворта й Кітса до Арнольда й Суінберна»¹. Якби не було Шекспіра, то час, який закінчив розвиток літератури Відродження, можна було б назвати віком Спенсера.

¹ Дживелегов А. К. Спенсер / А. К. Дживелегов // История английской литературы / [под ред. М. П. Алексева, И. И. Анисимова, А. К. Дживелегова, А. А. Елистратовой, В. М. Жирмунского, М. М. Морозова]. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1943. – Т. 1. – 484 с. – Режим доступа: [http://lib.guru.ua/CULTURE/LITSTUDY/history_of_english_literature1_1.txt]

I. Історико-літературний процес

Творча спадщина Е. Спенсера, чиє ім'я стоїть в одному ряду з іменами таких геніальних майстрів слова, як Дж. Чосер, К. Марло, В. Шекспір, органічно вписується у літературний контекст англійського Ренесансу – «золотої доби» в історії культури Великої Британії.

Заслуга Едмунда Спенсера як автора «Пастушого календаря» полягає насамперед у тому, що він виступив законодавцем поетичної моди. Він в оригінальний спосіб засвоїв і до певної міри переосмислив багатий семантичний потенціал, накопичений в надрах пасторальної традиції, яка зародилася ще в лоні античності та зазнала відчутного оновлення в художніх пошуках італійських і французьких поетів доби Відродження. Спенсер «наважується на суперництво з ними і вперше відтворює класичну й популярну в інших європейських літературах жанрову форму в усій її складності засобами англійської мови, відверто демонструючи її багатство та стилістичну досконалість, за якою вона не поступається латинській, італійській або французькій мовам»²

Вибір пасторалі як жанрового формату «Пастушого календаря», безперечно, не був випадковим. Тут далось взнаки і захоплення Спенсера Вергілієм, і той факт, що пасторальна поезія набула в ті часи широкої популярності в західноєвропейських літературах. Крім того, сама специфіка пасторальних конвенцій (можливість алегоричного тлумачення образів, багатий асоціативний план пасторальної символіки, відповідність жанрових атрибутів тим позаестетичним завданням, які ставив перед собою Е. Спенсер) відкривала широкі перспективи перед поетом, котрий опікувався одночасно як проблемами віртуозності власного поетичного стилю, так і питаннями соціально-політичного характеру.

² Зыкова Е. П. Пастораль в английской литературе XVIII века / Е. П. Зыкова – М.: Наследие, 1999. – С. 30.

Поема «Пастуший календар» досить специфічним чином корелюється з соціокультурним контекстом, в лоні якого вона створювалася. У її тексті міститься велика кількість алюзій і відвертих натяків на певні історичні події, політичні реалії та соціальні колізії тогочасся. Розкодування і розшифрування цього імпліцитного смислового поля дає можливість зрозуміти ставлення Е. Спенсера до гостроактуальної проблематики, яка хвилювала його сучасників, та водночас сприяє більш повному осягненню пасторального твору. Адже відомо, що за простотою і ясністю пасторалі як жанру елизаветинці очікували побачити «приховані більш складні й вагомні речі»³.

Дослідники творчості Е. Спенсера відзначають, що алегорія у нього має різні рівні значення. «Алегорія Спенсера, – пише П. Маклейн, – незважаючи на її різноманітність, багату інакомовність, гнучкість, на перший погляд – не така хаотична. Знання тогочасного життя та ретельне вивчення поеми з точки зору контексту й літературної традиції майже завжди робить наміри Спенсера зрозумілими»⁴. А Вірджинія Вульф у статті, присвяченій «Королеві фей», розмірковуючи про алегорію англійського поета, зауважує: «Письменник використовує алегорію, іншими словами, коли він хоче розкрити характер своїх героїв, він змушує їх думати. Спенсер втілює [в образах – М.Щ.] власну психологію»⁵.

³ Ганин В. Н. Антипасторальность как источник амбивалентности поэтического текста в литературе эпохи Реставрации // В. Н. Ганин / Anglistica. Жанр и слово в английской поэзии: от Шекспира до Макферсона. Вып.5 / [под ред. И. О. Шайтанова]. – М., 1997. – С. 20.

⁴ *McLane P.* Spenser's Shepherdes Calender: A Study in Elizabethan Allegory / P. McLane. – Notre Dame, 1961. – P. 299.

⁵ *Woolf V.* The Faery Queen / V. Woolf // Edmund Spenser's Poetry. Authoritative Texts. Criticism / [edited by H. Maclean & A. L. Prescott]. – New York. London: Norton & Company, 1993. – P. 674.

I. Історико-літературний процес

На думку того ж таки П. Маклейна, «одна й та ж сама поема може існувати на буквальному та романтичному рівні, на релігійному та моральному, або на особистісному – і, навіть, на всіх рівнях одночасно»⁶. Тож природно, що один герой цього твору може персоніфікувати кількох сучасників поета. Можна погодитися і з загальноприйнятою у спенсерознавстві думкою, що один персонаж поеми зображує різних людей у різні часи, та навпаки, якась історична особа представлена багатьма літературними героями. Більш того, алегорія може бути як загальною, так і конкретною, і може вказувати на різні постаті в різні часи. Приміром, постать бога Пана в «Пастушому календарі» символізує то Христа, то папу Римського, то Генріха VIII, то пастушого бога. І всі вони без будь-якої плутанини стають зрозумілими й очевидними значною мірою завдяки контексту та коментарям тлумача Е.К. Не менш важливий герой Колін Клаут, на думку П. Маклейна, «символізує як англійський народ, закоханий та таємно заручений зі своєю королевою, так і самого Спенсера, автора поеми»⁷.

Говорячи про королеву Єлизавету, слід зауважити, що «у неї багато уособлень як в «Пастушому календарі», так і в «Королеві фей». В образі Елізи вона – прекрасна дама, богиня та королева всіх пастухів. Як Дідо в еклозі «Листопад», вона символізує пророцьку смерть Англії у випадку заручин з французьким нареченим Алансоном. В образі Орла в притчі з еклоги «Липень» вона уособлює королівську владу, що покарала нещасного архієпископа Гріндала. В образі Селянина в притчі, яка ввійшла до еклоги «Лютій», вона постає головним лісничим великого лісу, Англії, котрий, наглядаючи за деревами свого лісу, припустився певного прорахунку: дозволені ним злість і лють Шипшини вплинули на справедливість і мудрість та

⁶ *McLane P.* Op. cit. – P. 299.

⁷ *Ibid.* – P. 300.

призвели до загибелі Дуба. Тобто, лісник дозволив знищити короля ланів, високого і могутнього Дуба, який персоніфікував графа Лестера.

Іноді пасторальна або фабульна дія мають одне алегоричне значення. Наприклад, притча про Орла і Молюска, що включена до еклоги «Липень», зображує тимчасову відставку та ізоляцію архієпископа Гріндала, хоча загалом ця притча розповідає про мінливість долі. У ній йдеться про трагедію пастуха Алгрінда: орел з висоти кинув йому на голову Молюска, через що пастух втратив розум. Ім'я Алгрінд – анаграма імені Гріндала, який через власну зухвалість (марнославне бажання піднятися вгору) поплатився посадою і свободою: у червні 1577 року він був заточений у в'язницю⁸. Ця притча не випадково введена в еклогу «Липень», адже на початку останньої йдеться про дві життєві стратегії: одні задоволені мирним існуванням в долині, інші ж прагнуть висоти – йдуть на верхів'я гір, де нібито ближче до небес. Алгрінд згадується в еклозі декілька раз: спочатку як мудрий «*pastor bonus*», якого цитує пастух Томалін, а згодом як жертва. Його бажання піднятися вгору стало причиною «падіння» (тепер він не спроможний навіть встати), а його сумна історія переконує пастуха Морелла у правильності поведінки Томаліна, який уникає «підйомів вгору».

Отже, образ Алгрінда містить типові для алегорії «асоціації з характерними ознаками приховуваного»⁹. Приховуваним тут є історична особа, яка тривалий час була високим моральним авторитетом (єпископ), але втратила вагу через марнославство. Безперечно, історія сходження і падіння Гріндала була добре відома сучасникам поета, тож можна припустити, що Спенсер у

⁸ *Collinson P. Archbishop Grindal, 1519-1583 / P. Collinson // The Struggle for a Reformed Church. – London: Cape, 1979. – P. 103.*

⁹ Літературознавчий словник-довідник / [редкол.: Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – С. 26.

I. Історико-літературний процес

такий спосіб висловлює власне ставлення до конкретної події (до того, що впливовий церковний діяч потрапив у немилість до королеви), та декларує свою позицію в дискусіях щодо споглядально-пасивного і дієво-активного способів життя, які сформували один із провідних топосів пасторалі.

Іноді алегорія «Пастушого календаря» виявляється достатньо гнучкою, аби приховати деякі конкретні дії, чи навіть, обставини конкретної політичної події, які маловідомі широкому загалові. Так, в еклозі «Вересень» неосвічені та продажні священики єпархії єпископа Девіса персоніфікують малограмотне й нечисте на руку духовництво всіх єпархій Англії та Уельсу.

Герой еклоги Діггон Дейві після повернення з подорожі «чужими краями» з обуренням розповідає про тамтешній занепад і зубожіння єпархій, де церковну службу здійснює малограмотний клір, яким керують хитрі можновладці. Співзвучність імен Діггона Дейві та єпископа Річарда Девіса покликана служити певним ключем до розуміння прихованого смислу. Абстрактна оповідь про події, що відбуваються «десь там», насправді набуває для вдумливого читача чіткої часопросторової конкретизації: йдеться про негаразди в єпархії Девіса, причиною яких Спенсер вважає невідповідність священників їх високому санові. Розкрадання могутніми придворними єпархії Девіса символізує повсюдний грабіж англійської церкви внаслідок порочного союзу джентльменів, які перебували на службі у королеви, та безпринципних релігійних діячів.

Прикладом алегорії з багатьма імпліцитними значеннями є притча про Лиса і Козеня, що увійшла до травневої еклоги. Тут чітко проглядаються чотири рівні алегорії. На першому, на буквальному рівні представлена оповідь про розумного Лиса та легковірне Козеня. Другий рівень, образний, вчить нас остерігатися підлесників та брехунів. На третьому рівні, співзвучному, завдяки

коментарям Е.К. формуються асоціації: Коза-Мати – Христос, Козеня – «віруючий і чесний християнин», а Лис – диявол. При цьому Е.К., експлуатуючи тогочасні політичні альянси, характеризує Лиса як «брехливого папіста, що не заслуговує довіри, якому ніхто не дасть грошей у борг і не заведе дружбу». Четвертий рівень, на думку П. Маклейна, утворює алегорія, яка ґрунтується на приховуванні конкретних історичних осіб під зооморфними образами: Коза – це Георг Бученен, Козеня – молодий король Шотландії Джеймс, а Лис – герцог Д'Обіньї, французький шанувальник Єлизавети¹⁰.

Багатими потенціями алегоричного прочитання наділені образи пастухів, що представлені у поемі «Пастуший календар». Такі образи, як відомо, слугують одним із атрибутів пасторального жанру. Так, приміром, герої еклоги «Березень» Віллі й Томалін – «пастушки», які могли бути, практично, ким завгодно з оточення єпископа Янга або інших сусідніх єпископів. При цьому Томалін, «секретний друг»¹¹ Спенсера, був поранений любовною стрілою, що властиво молодості.

Алегоричне прочитання еклоги «Жовтень» відкриває перед читачем розлогу картину розвитку національної поетичної традиції. Герої еклоги пастухи Пірс і Кадді ведуть розмову про поезію, поетів та їхню роль у житті суспільства. Як відомо, ця проблематика перебувала на вістрі полеміки в колах елизаветинських «men of letters», які жваво обговорювали призначення Поезії і поета. Саме в ці часи розгортається полеміка між «гонителями» і «захисниками» мистецтва, інспірована трактатом Стівена Госсона «Школа непристойностей» (1579). Якщо більшість сучасників Спенсера, зокрема Т. Лодж, Дж. Гаскойн,

¹⁰ *McLane P.* Op. cit. – P. 299.

¹¹ *Spenser E.* The Shepherdes Calender / [A Poem] / E. Spenser // The Yale Editions of the Shorter Poems of Edmund Spenser / [ed. by W. Oram, etc.]. – New Haven & London: Yale UP, 1989 – P. 57. – Далі «Пастуший календар» цитується за цим виданням.

I. Історико-літературний процес

Ф. Сідні, обрали жанр літературно-критичного трактату для репрезентації власних поглядів, то автор «Пастушого календаря» віддає перевагу пасторальній алегоричності, як формі, що ідеально підходить для висловлення його позиції у цій дискусії. Вкладаючи у вуста пастухів Пірса і Кадді роздуми про важливість поезії як богонатхненного дару, що спроможний впливати на думки людей та виховувати не лише простолюду, а й монархів, Спенсер, по суті, солідаризується з Філіпом Сідні, автором «Апології поезії».

На думку більшості спенсерознавців, за образом Кадді автор «приховував» відомого придворного поета Едварда Даєра, який зазнав розчарувань через те, що його вірші не були оцінені належним чином¹². Щодо алегоричного розкодовування образу Пірса, то тут думки вчених розходяться: одні вбачають у ньому єпископа Пірса, з яким Спенсер міг познайомитись, перебуваючи на службі у Янга¹³, інші ж уникають таких паралелей. Втім, аналіз гравюр, на нашу думку, дає підстави говорити про те, що за образом цього пастуха автор навряд чи «приховував» релігійну особу, адже на гравюрі Пірс зображений на фоні королівського палацу. Вочевидь, тут має місце звичайний збіг антропонімів: Пірс – типове для пасторального жанру ім'я англійського пастуха, водночас є і прізвищем єпископа.

Найбільш привабливим алегоричним образом «Пастушого календаря», безперечно, є образ Єлизавети, котра, як вже згадувалося, постає у поемі в декількох іпостасях. Це і прекрасна Еліза, оду якій співає один із персонажів еклоги «Квітень» – Гоббінол. Це і Дідо, елегію на смерть якої знаходимо в еклозі «Листопад». Це і Орел, один із зооморфних персонажів притчі про Орла і Молюска (еклога «Липень»). Це і Лісник із притчі про Шипшину та Дуб (еклога «Лютий»). У кожній з цих

¹² *McLane P. Op. cit. – P. 329.*

¹³ *Ibid. – P. 325.*

іпостасей втілюється певна риса королеви, або міститься алузія до якоїсь конкретної події, що дала поетові привід чи то висловити своє захоплення вінченосною особою, чи то застерегти її від якогось вчинку, що, на думку Спенсера, може бути небезпечним. Так, у притчі про Орла і Молюска маємо відсилку до рішення Єлізавети позбавити єпископа Гріндала посади і свободи, а у притчі про Дуб і Шипшину міститься натяк на те, що далеко не завжди королівський гнів падає на голову особи, яка дійсно є винною.

Найбільш цікавим, як думається, є алєгоричний образ Елізи, що структурується у свідомості читача на перехресті власне тексту пісні еклоги «Квітень» та коментарів Е.К. З коментарів ми дізнаємося, що батьком Елізи був Пан. Е.К. з цього приводу пише, що Пан це – «найвідоміший і переможний король, батько її високості, гідний пам'яті, король Генріх VIII»¹⁴. Отже, сам коментатор орієнтує читачів на те, що образи «Пастушого календаря» є алєгоричними.

Загальновідомо, що алєгоричне тлумачення літератури було домінуючим способом інтерпретації тексту за часів Середньовіччя, а в добу Відродження до нього часто зверталися ті, хто захищав Поезію від звинувачень у аморальності. Відгомін ідеї алєгоричного змісту літературних творів зустрічаємо в багатьох літературних трактатах елізаветинців («Відповідь Госсону» Т. Лоджа, «Захист поезії» Ф. Сідні). Тож не дивно, що і коментатор Е.К. відкрито наголошує на необхідності алєгоричного прочитання образів «Пастушого календаря» в цілому і еклоги «Квітень» зокрема.

Постать Пана, безперечно, була вибрана Спенсером не випадково. *По-перше*, сприйняття античних богів як алєгорій залишалося в літературі Відродження живим і діючим. Ідея алєгоричного тлумачення міфологічних

¹⁴ Spenser E. Op. cit. – P. 79.

I. Історико-літературний процес

персонажів була дуже популярною в ренесансних західноєвропейських літературах. Французький літератор Клеман Маро, чий поетичний досвід Спенсер щиро шанував, у своєму творі «*Eclogue au Roi*» використав ім'я Пана для алегоричного зображення короля Франциска I. По-друге, актуалізація смислогенеруючого потенціалу античних міфів, як відомо, була в ті часи одним із потужних культуротворчих чинників. І Спенсер, безперечно, враховував те, що давньогрецький міф спроможний служити інструментом для створення нових образів, метафор і, навіть, ідей. Ось як коментатор Е.К. пояснює читачеві міф про Пана й Сірингу: «Сіринга – ім'я німфи з Аркадії, яку переслідував закоханий в неї Пан. Вона від нього втекла, і боги її за це перетворили на очерет. Упіймавши замість дівчини очерет, Пан сильно дунув на нього і своїм подихом створив з очерету сопілку»¹⁵. Отже, Еліза, яка є «дитиною» Пана і Сіринги, – це просто пісня, а якщо конкретніше – пасторальна пісня.

Порівнюючи Елізу з піснею та зображуючи її як художника і як призначеного небесами правителя, Спенсер наголошує на тому, що мистецтво і влада виступають узгодженим продовженням божественного порядку, а їхня гармонія передвіщає новий порядок Золотого століття. Таким чином, Еліза – донька Пана і Сіринги є створінням неземним, яке призначене небесами, щоб правити земним світом та вдосконалювати своє земне королівство, виправляти його старі помилки у відповідності до нового порядку. Еліза поєднує в собі мистецтво і владу. І в такому поєднанні науковці вбачають певну близькість героїні Спенсера до таких літературних персонажів, як син Полліо з четвертої еклоги Вергілія, або як дитина Катерини Медичі з четвертої еклоги Маро. Згідно з пасторальними умовностями, герой, який приходить у світ, щоб започаткувати Золоте століття, має

¹⁵ Ibid. – P. 80.

влагодити конфлікти, припинити війни, відновити мир. Саме ці риси єлизаветинці високо цінили у своїй королеві, що походила з династії Тюдорів, засновник якої закінчив криваву ворожнечу між Йорками і Ланкастерами.

Як донька Генріха VIII, Єлизавета добре усвідомлювала важливість громадянського миру і докладала багато зусиль, аби не допустити війни чи смуту. Її політична мудрість схвально сприймалася сучасниками, тож цілком закономірно, що і Спенсер не залишився осторонь оспівування цієї риси англійської королеви. Рядок квітневої еклоги – «Such for a Princesse bene principall» – є дуже важливим, як на думку дослідників, адже до 1570-х років правління Єлизавети було ознаменоване тривалим миром. Сама головна німфа приносить Елізі подарунок – вінець з оливи, що символізує припинення війни, створення миролюбного королівства та відродження Золотого століття.

Утім, фігура Елізи в еклізі «Квітень» є більш важливою на символічному рівні, ніж на історичному. На думку П. Куллена, Еліза – це більше, ніж Єлизавета I, це втілення образу ідеальної монархині¹⁶. За спостереженнями К. Зикової, Спенсер залучає також і образність Пісні Пісень, що традиційно тлумачилася як символічне вираження духовної любові, яка пов'язує душу з Богом або Христа з церквою. Цим поет підкреслює контраст любові земної та любові небесної, якій присвячена ця квітнева еклога. Прагнення до єднання античної і християнської традицій в добу Ренесансу сприяло сприйняттю Пісні Пісень як пасторалі. Такі характеристики Елізи, як «without spot», «no mortal blemish» сягають корінням формули «without spot or blemish» з англійського перекладу Біблії

¹⁶ Cullen P. Spenser Marvell, and Renaissance Pastoral / P. Cullen. – Cambridge (Mass.): Harvard UP, 1970. – P. 118.

I. Історико-літературний процес

1560 року, виданого в Женеві з присвятою королеві Єлизаветі¹⁷.

Думається, що згадування коментатором Е.К. генеалогічного міфу (народження сопілки і пасторальної пісні) також не є випадковим. Воно сприяє формуванню іншої грані алегоричного образу Елізи, яка постає втіленням високого мистецтва. Загальновідомо, що Єлизавета Тюдор не лише сама складала вірші та віртуозно грала на музичних інструментах, але й була покровителькою мистецтв та митців. Саме за часів її правління в Англії розпочинається так звана Золота доба. Тож, як бачимо, Спенсер формує у свідомості читачів оригінальну метафору: тільки той правитель, що причетний до творення гармонії мистецтва і краси, спроможний досягти гармонії у соціальній сфері. Ідея органічного поєднання влади і мистецтва в особі ідеального монарха стане одним із наріжних каменів міфу про Єлизавету.

Отже, Спенсер, який у «Пастушому календарі» вдало використав смислогенеруючі потенції алегоризму, що властивий жанру пасторалі, безпосередньо причетний до формування культу королеви Єлизавети, який набуватиме все більшої потужності в останні десятиліття XVI століття.

Водночас слід зауважити, що, прославляючи королеву, поет намагається уникати принизливої улесливості. В еклозі «Листопад», приміром, де відчутні альянзи до ймовірного шлюбу королеви Єлизавети з Алансоном, знаходимо алегоричне повчання монархині. Спенсер пише про смерть Дідо, яку оплакує сама природа. Це має символізувати смерть сподівань англійського народу у випадку, якщо королева дасть згоду на такий шлюб. Себе Спенсер виводить у поемі під іменем Коліна Клаута –

¹⁷ Зыкова Е.П. Пастораль в английской литературе XVIII века / Е. П. Зыкова – М.: Наследие, 1999. – С. 31-46.

звичайного пастуха, який уособлює англійський народ, що сподівається на мудрість своєї королеви.

Публікація «Пастушого календаря» спричинила потужний резонанс. Численні відлуння гостроактуальних дискусій зробили поему злободенною, подібно до сучасних газет або журналів, на сторінках яких читач очікує побачити нову інформацію про щось уже відоме. Досконалість поетичного стилю, що припала до смаку більшості цінителів мистецтва слова, була сприйнята читачами як ковток свіжого повітря. Після Чосера Англія нарешті отримала ще одного великого поета, який не поступався у майстерності ані античним класикам, ані континентальним майстрам пасторалі.